

gdy $n = 2p$

$$x^{2p} \rightarrow \infty$$

gdy zaś $n = 2p+1$

$$x^{2p+1} = -y^{2p+1}$$

oraz

$$x^{2p+1} \rightarrow -\infty$$

Ciąg więc w tym wypadku granicy nie posiada. Wykonywa on wahania nieskończone.

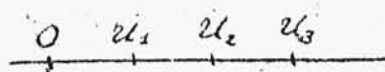
6/. $x = -1$. W takim razie $x^{2p} = 1$, $x^{2p+1} = -1$.

Jest to ciąg, o którym była mowa w jednym z przykładów poprzednich. Granicy nie posiada.

POJĘCIE PUNKTU SKUPIENIA.

Niech będzie dany zbiór liczb: $u_1, u_2, u_3, \dots$

Możemy go przedstawić geometrycznie, odkładając na prostej punkty, których odcięte są równe liczbom danego zbioru. Przedziałem liczbowym nazywa się zbiór wszystkich liczb, zawartych między dwiema liczbami a i b /przyciem włączamy liczby a i b /; oznaczamy go przez (a, b) . Liczba x nale-

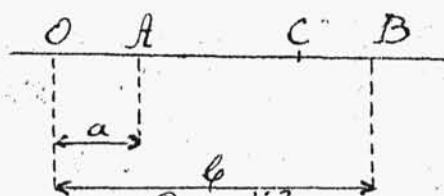

Rys. 42.

ży do przedziału, jeżeli geometrycznie odpowiada przedziałowi odcinek AB .

Otoczeniem nazywa się przedział, zawierający daną liczbę jako wewnętrzną; sama liczba do otoczenia nie należy.

W interpretacji geometrycznej jest to odcinek wewnątrz którego leży punkt dany.

Punktem skupienia danego zbioru nazywa się liczba, w której dowolnie

małym otoczeniu jest nieskończenie wiele liczb danego zbioru.

Określenia punktu skupienia zbioru punktów otrzymamy, zamieniając w powyższym określeniu słowo "liczba" słowem "punkt".

Np: ciąg

$$\frac{1}{2}, \frac{2}{3}, \frac{1}{4}, \frac{3}{5}, \frac{1}{6}, \frac{6}{7}, \frac{1}{8}, \dots$$

posiada dwa punkty skupienia 0 i 1 . Istotnie, w de-

wolnie małym otoczeniu punktu 0 jest nieskończenie wiele wyrazów ciągu, wyrazów o wskaźniku nieparzystym.

Niech np. otoczenie AB równa się $\frac{2}{100} (AO = \frac{1}{100}, OB = \frac{1}{100})$

W tym otoczeniu znajdują się wyrazy:

$$\frac{1}{100}, \frac{1}{102}, \frac{1}{104}, \dots$$

Rys. 44

Moglibyśmy AB zmniejszyć; pozostałoby w nim nadal nieskończenie wiele pun-

któw zbioru. Drugim punktem skupienia jest jedność. W rzeczy samej, różnica między jednością i wyrazami o wskaźnikach parzystych równa się odwrotności liczb całkowitych dodatnich.

Niech będzie np. otoczenie $CD = \frac{2}{100}$; znajdują się w nim liczby:

$$\frac{100}{101}, \frac{102}{101}, \frac{104}{101}, \dots$$

Widzimy więc z tego przykładu, że ciąg może mieć kilka punktów skupienia. Widzimy także, że punkt skupienia może do zbioru /dla którego jest punktem skupienia/ nie należeć. Ciąg może mieć nieskończenie wiele punktów skupienia, np. ciąg utworzony ze wszystkich punktów wymiernych przedziału. /Jakie są punkty skupienia takiego ciągu?/

Uchwycimy najlepiej różnicę między granicą, a punktem skupienia przez porównanie jednego i drugiego określenia; jeżeli punkt ma być punktem skupienia, wystarczy, aby w jego dowolnie małym otoczeniu było nieskończenie wiele wyrazów ciągu; gdy zaś punkt ma być granicą, to w jego dowolnie małym otoczeniu muszą się znajdować "prawie" wszystkie wyrazy ciągu. Pojęcie punktu skupienia zawiera jako przypadek szczególny pojęcie granicy: granica jest zawsze punktem skupienia. Punkt skupienia zaś może nie być granicą.

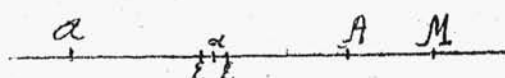
TWIERDZENIE WEIERSTRASSA. Ciąg ograniczony od góry i od dołu /zbiór punktów zawartych na odcinku skończonym/ o ile składa się z nieskończonej liczby elementów liczb, albo punktów/, posiada przynajmniej jeden punkt skupienia.

Utwórzmy przekrój w dziedzinie liczb rzeczywistych. Każdą liczbę a zaliczamy do klasy niższej jeżeli jest nieskończenie wiele liczb naszego zbioru od niej większych, każdą zaś liczbę λ , dla której ten warunek nie jest spełniony, zaliczamy do klasy wyższej. Prze-

krój jest więc określony: obie klasy stanowią zbiór wszystkich liczb rzeczywistych; $a \in A$, żadna klasa nie jest pusta, gdyż istnieją liczby m i M , że przy wielkim n

$$m < u_n < M$$

Nazwijmy przez α liczbę wyznaczoną przez ten przekrój. Ta liczba właśnie jest punktem skupienia. Niech ε oznacza dowolnie całą liczbę / odcinek/

Rys. 45

W otoczeniu liczby α
 $(\alpha - \varepsilon, \alpha + \varepsilon)$

jest oczywiście nieskończenie wiele wyrazów zbioru,

a to dlatego, że są w nim liczby klasy a i liczby klasy A ; zgodnie z określeniem tych klas między dowolną liczbą klasy a i dowolną liczbą klasy A musi się zawierać nieskończenie wiele liczb danego zbioru. Twierdzenie więc jest słuszne.

TWIERDZENIE. Jeżeli ciąg posiada granicę, to jest ograniczony od góry i od dołu, przyczem posiada tylko jeden punkt skupienia.

Niech będzie dany ciąg

$$u_1, u_2, u_3, \dots \dots \dots u_n \rightarrow a$$

Przypuśćmy, że żaden wyraz jego nie powtarza się nieskończoną ilość razy. Punkt A jest granicą. To znaczy, że wszystkie wyrazy ciągu, począwszy od wskaź-

nika n_0 są zawarte w przedziale $(A - \varepsilon, A + \varepsilon)$
a więc zewnątrz tego przedziału jest tylko skończona

Rys 46.

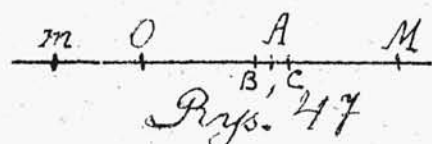
liczba wyrazów. Musi więc istnieć punkt m leżący ze wszystkich punktów zbioru najbardziej na lewo, tak sa-

mo istnieje punkt M znajdujący się ze wszystkich punktów zbioru najbardziej na prawo. Wszystkie zatem punkty są zawarte w przedziale (m, M) . Punkt A jest granicą, więc w jego otoczeniu są "prawie wszystkie" punkty zbioru. Poza tem otoczeniem $(A - \varepsilon, A + \varepsilon)$ jest tylko skończona liczba punktów zbioru, a więc wewnątrz przedziału nie może być $(A - \varepsilon, A + \varepsilon)$ punktu skupienia. Ponieważ ε jest dowolnie małe, więc między $A - \varepsilon$ i $A + \varepsilon$ nie może być nowego punktu skupienia.

Jeśli jakikolwiek wyraz ciągu zbieżnego powtarza się nieskończoną liczbę razy, to on właśnie jest granicą $= a$. Zewnątrz przedziału $(a - \varepsilon, a + \varepsilon)$ jest tylko skończona ilość wyrazów, żaden więc inny wyraz nie może nieskończoną liczbę razy się powtarzać. Dalszy ciąg rozumowania niczem się nie różni od poprzedniego i prowadzi do tego samego wniosku.

TWIERDZENIE ODWROTNE. Jeżeli pewien ciąg lub odpowiadający mu zbiór punktów posiada tylko jeden punkt skupienia i jest ograniczony od dołu i od góry, to posiada granicę.

Niech U_n , będzie zawarte w przedziale (m, M) i niech A będzie punktem skupienia. Rozpatrzmy trzy

przedziały: $/m, B/$

$/B, C/$ i $/C, M/$, gdzie

A jest środkiem odcinka

BC . W przedziałach $/m, B/$ i $/C, M/$ jest tylko skończona liczba elementów zbioru "prawie wszystkie" zaś muszą się znajdować w przedziale $/B, C/$. Istnieje zatem taki wskaźnik N_0 , począwszy od którego, wszystkie wyrazy należą do przedziału $/B, C/$.

Ponieważ rozważanie to jest słuszne dla dowolnie małego odcinka AC więc w dowolnie małym otoczeniu punktu A znajdują się "prawie" wszystkie punkty ciągu i ciąg posiada granicę.

OGÓLNE KRYTERJUM ZBIĘŻNOŚCI, Twierdzenie I.

Jeżeli ciąg posiada granicę to różnica pomiędzy jego wyrazami, począwszy od pewnego miejsca, jest dowolnie małą.

Przypuśćmy więc, że

$$u_n \xrightarrow{n \rightarrow \infty} a$$

Jeżeli wybierzemy dowolną liczbę $\varepsilon > 0$ to istnieje takie n_0 , że gdy n i m będą od n_0 większe, to

$$|u_n - u_m| < \varepsilon$$

Taką jest treść tego twierdzenia.

W istocie istnieje taka liczba n_0 że dla $n > n_0$ zachodzi nierówność

$$|u_n - a| < \frac{\varepsilon}{2}$$

i dla

$$|u_m - a| < \frac{\varepsilon}{2}$$

Dodając te dwie nierówności stronami, znajdziemy,

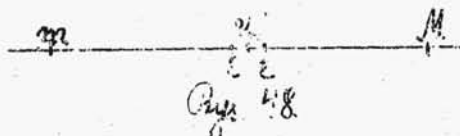
$$\text{z} \quad |u_n - u_m| = |(u_n - a) + (a - u_m)| \leq |u_n - a| + |u_m - a| < \varepsilon$$

Twierdzenie odwrotne, słusznem jest również twierdzenie odwrotne: jeżeli w ciągu różnica pomiędzy wyrazami począwszy od pewnego miejsca stać się może dowolnie małą

to ciąg jest ograniczony i posiada jeden punkt skupienia, a zatem posiada i granicę. Utwórzmy przedział

$$(u_n - \varepsilon, u_n + \varepsilon)$$

Poza tym przedziałem może się znajdować tylko skończona liczba punktów. Istnieje

więc punkt m położony najbardziej na lewo i punkt M leżący najbardziej na prawo. Ciąg jest więc ograniczony. Ale przedział $(u_n - \varepsilon, u_n + \varepsilon) = 2\varepsilon$, w którym zawiera się nieskończenie wiele wyrazów zbioru, jest dowolnie mały. Musi zatem istnieć w nim jeden, ale tylko jeden punkt skupienia.

Przejdźmy teraz do badania funkcji, dla których zmienna x może przybierać wszystkie wartości danego przedziału, stanowiące continuum. Niech więc będzie dana funkcja $f(x)$, określona w przedziale, danym przez warunki

$$a \leq x \leq b$$

Zbiór liczb rzeczywistych tego przedziału jest nieprzeliczalny, nie można go ponu-

umerować tak, aby się utworzył ciąg. Gęstość i zamkniętość zbioru nie daje się pogodzić z jego przeliczalnością. Przypuśćmy bowiem, że udało się nam ten zbiór ponumerować. Ustawmy wartość w ciąg następujący:

$$(1) \quad u_1, u_2, u_3, \dots$$

Rozpatrywany przez nas zbiór liczb jest równej mocy ze zbiorem liczb rzeczywistych, zawartych pomiędzy 0 i 1.

Można te zbiory sobie podporządkować np. zapomocą wzoru

$$x = a + (b-a) \cdot t$$

gdzie

$$a \leq t \leq 1$$

Dowiedziemy, że zbiór liczb rzeczywistych, zawartych między 0 i 1 jest nieprzeliczalny. W tym celu wybierzmy w naszym ciągu pierwszy z kolei wyraz zbioru, leżący pomiędzy u_1 i 1 /na odcinku $[0, 1]$ i oznaczmy go przez u_{n_2} . Następnie niech u_{n_3} oznacza pierwszy wyraz ciągu /I/ na przedziale pomiędzy u_1 i u_{n_2} ; niech u_{n_4} będzie pierwszym pomiędzy u_{n_2} i u_{n_3} i t.d. W przedziale między $u_{n_{i-1}}$ i u_{n_i} wszystkie wyrazy mają wskaźnik $n > n_{i-1}$.

Otrzymamy szereg przedziałów, leżących całkowicie jeden wewnątrz drugiego.

$$\frac{0 \quad u_1 \quad u_{n_2}}{\quad \quad \quad} \quad \frac{u_{n_4} \quad u_{n_3} \quad 1}{\quad \quad \quad}$$

Rys. 49

Lewe końce tych przedziałów tworzą ciąg rosnący:

$$(1) u_1 < u_{n_3} < u_{n_5} < \dots$$

a prawe ciąg malejący.

$$(2) u_{n_2} > u_{n_4} > u_{n_6} > \dots$$

Oba ciągi posiadają granicę u która nie jest wyrazem żadnego z ciągów (1) ani (2); proces tworzenia się ciągów jest nieskończony. Granica ta jest wspólna. Gdyby bowiem pierwszy ciąg miał granicę u_l a drugi granicę u_p to między punktami u_l i u_p nie byłoby ani jednego wyrazu naszego ciągu (1) co jest niemożliwe gdyż ciąg (1) ma obejmować wszystkie punkty przedziału $(0, 1)$. Ta granica u jest zawarta między 0 i 1,

musi więc jako liczba danego zbioru posiadać pewien wskaźnik p . Ze sposobu tworzenia ciągu $u_1, u_2, u_3, \dots$ wynika własność następująca:

Jeśli u jest zawarty między u_1 i u_{n_2} w takim razie musi być $i \geq n_3$ tak samo jeśli u_i jest zawarty między u_{n_3} i u_{n_2} to wskaźnik $j \geq n_4$. Wogóle jeśli wyraz u_s jest zawarty między u_{n_p} i $u_{n_{p+1}}$ to wskaźnik $s \geq n_p + 2$.

Wskaźniki $1, n_3, n_5, n_7, \dots$ tworzą ciąg rosnący nieograniczenie, istnieje zatem wskaźnik $n_i > p$. Doszliśmy więc do sprzeczności: wskaźniki wyrazów wewnątrz przedziału u_{n_i}, u_{n_i+1} mają, jak widzieliśmy, wskaźnik większy lub równy $n_i + 2$, a więc wskaźnik p

jako odpowiadający wyrazowi zawartemu wewnątrz takiego podziału jest $> m+2$, co jest niemożliwe wobec tego, iż $p < n$. Doszliśmy więc do sprzeczności. Ostatecznie: Zbiór wszystkich wartości liczbowych między 0 i 1, a więc w każdym innym przedziale jest nieprzeliczalny.

GRANICA FUNKCJI. Przypuśćmy, że funkcja $f(x)$ jest określona dla wszystkich wartości x w przedziale (a, b) . Pod wyrażeniem " $f(x)$ posiada pewną własność w otoczeniu punktu C " należy rozumieć, że istnieje pewne "otoczenie punktu C ", wewnątrz którego wszystkie wartości $f(x)$ daną własność posiadają t.j., że istnieje taki przedział (d, g) zawierający C że dla wszystkich wartości x zewnątrz tego przedziału prócz, być może, samej wartości C , $f(x)$ posiada daną własność. Tak np. funkcja $f(x) = 1 - x^2$ w otoczeniu punktu zerowego jest mniejsza od jedności albowiem istnieje otoczenie np. $(-\frac{1}{2}, \frac{1}{2})$, w którym warunek powyższy zostaje spełniony.

Jeżeli funkcja $f(x)$ w otoczeniu punktu C zbliża się do wartości stałej g tyle i ile wymaga dowolnie mała mia-

